
**Secondary thoughts of declarative sentences in *The Tārīx -e-
Beyhaqī***

Hamid Taheri; Associate professor, Imam Khomeini International
University, Qazvin, Iran *

Atefeh Hasaniha; Master of Persian language and literature, Imam
Khomeini International University, Qazvin, Iran

1. Introduction

In semantics, those sentences are discussed that are not used in their original meaning or do not have a literal counterpart to guide the listener to the secondary meaning. Instead this guidance should be done through reasoning in the current situation and evidences. This is one of the chapters of rhetoric and one of the topics of semantics and the necessity of the present.

The world of literature is different from the real world. In other words, the reality of literature is largely a virtual reality. That's why in literature, sentences are not usually use in their original meanings; rather, they are use in secondary and virtual purposes by which the speaker expresses his intentions. Different sentences can have two or more meanings, one of which is appropriate to the intention of the speaker; he chooses the meaning according to his purpose, and his purpose gives particular meaning or application to the sentence. This is one of the techniques of eloquence to deepen of literal dimension of speech.

2. Methodology

This research is carried out in a descriptive-analytical manner and based on library tools. First, the sources related to rhetoric were studied and after filing the required materials, about one third of the text of Beyhaqī's history in the form of thirty-three stories was

* Corresponding author.

E-mail: taheri_x135@yahoo.com.

Date received: 08/12/2019

DOI: 10.22103/jll.2020.15070.2730

Date accepted: 18/06/2020

randomly selected. In this study, after thoroughly reading the text and extracting and counting the number of declarative and non-declarative sentences as well as examining the secondary purposes of declarative sentences of these stories, the results in tables were obtained which will be the basis of some of analysis for this article. The *Tārīx -e- Beyhaqī* is a historical book and main identity of history based on news so that the news of such historical books can be used secondary purposes and the secondary thoughts are adequate and favorable by the mental design and the purpose of announcer of that history. Therefore, this is why we have done this research on the *The Tārīx -e- Beyhaqī*.

3. Discussion

The declaration in the literary world is different from declaration in the world of reality. In literary declarative sentence the purpose of the declaration is to influence the audience; The addressee may be aware of the sentence expressed; Therefore, the mere declaration and the initial meaning and concept of declarative sentences are not always intended by the speaker and the listener or the audience; Rather, its purpose which we call the secondary or necessary purpose of the sentence, is more important and valuable, or the speaker, in order to increase the effect of his words, presents it in the form of a concise promise or declaration; But it may require encouragement, respect, astonishment, emphasis, humiliation, and other intentions. Accordingly, research into the secondary meanings of declarative sentences, is very important in semantics, and research in first-rate literary works will help us to expand and understand the diversity of these purposes. In rhetorical works, a declarative sentence is a sentence by which the act of informing is done. Not all declarative sentences below are as likely to be true or false; Because it is very difficult to distinguish it in art and literature. Literature sometimes states the facts; But it usually expresses certain facts that are considered to be true only in literature. Therefore, declaration in literature is not the probable declaration of truth and falsehood, and its application is in meanings and concepts such as command, emotion, encouragement, prohibition, warning, and so on.

The *Tārīx -e- Beyhaqī* is a book whose content is declaration and history. At first glance, it seems that this book describes the events of

the reign of Masoud Ghaznavids and is only a report of his reign; but as we become more precise in the text, we realize that this book is not devoid of literary components and techniques. In many parts of the book, Beyhaqī's primary intention was not simply to report on the events of the Ghaznavids period, and by stating some events, he reached new conclusions that move away from the historical subject of the book and closer to the literary world and sometimes have an educational aspect. After reporting events, Beyhaqī has analyzed these sentences and he has explained his criticisms, worldview and attitudes to his book's readers by using the declarative sentences with secondary thoughts. The factors like social-political situation of Ghaznavids dynasty and acquaintance of the conditions of court are effective in type of secondary thoughts. That is why the text of Beyhaqī's history, compared to other historical books written before and after it, in terms of thematic classification of books, in addition to being historical, is also in the category of literary works.

In this article, thirty-three stories from the text of the *Tārīkh -e- Beyhaqī* (about one third of the whole text) have been randomly selected and studied. Perhaps if the studied texts had been chosen consciously and with knowledge of the abundance and secondary intentions of the declarative text, they would divert us from our goal. Because we believe that a technique such as the use of news in the secondary sense is one of the distinguishing features of literature and the aesthetic aspect of the history of Bayhaqī, It is a beautiful rhetorical and artistic trick that the author has done well and has strengthened the rhetorical basis of the text. However, the evidence of the examples mentioned below for each purpose of Beyhaqī's text is selective, and the main indicator in selecting them is the clarity of the secondary purpose in the sentence, semantic fertility, beauty, and the power of conveying the example.

4. Conclusion

Declaration and secondary purposes of declarative and essay sentences are one of the most important topics in semantics. Declarative sentences of real science are likely to be true or false. But in literature, which is not a real world and its reality is virtual, we cannot determine the truth or falsity of propositions as we actually determine them; Therefore, declarative sentences are used for

secondary and virtual purposes, and this is one of the tricks of rhetoric and giving depth to the literary dimensions of speech. The *Tārīx -e- Beyhaqī* is full of declaration about the events and happenings of one of the historical periods of Iran and its main and great component is history and declaration. But in the midst of the vast world of declaration, non-declared intentions and meanings also show themselves; In other words, in order to increase the rhetorical content of the text, the author also uses the form and construction of declarative sentence for compositional and secondary purposes; Objects such as: regret, pity, command, warning, respect, humiliation, emphasis, warning, etc. Using the structure of declarative sentence, Beyhaqī conveys his criticisms, beliefs and attitudes to the reader. Extra-textual contexts are very effective in the formation of secondary declarative purposes, and these contexts can be considered as the political, social and cultural contexts of the text-forming period; therefore, familiarity with the political and social situation of the Ghaznavids period is effective in understanding and analyzing the secondary purpose of the news of Beyhaqī's text. In this article, thirty-three stories have been randomly selected from six volumes of the *Tārīx -e- Beyhaqī*. The most frequent secondary purposes are declaration, command, warning and encouraging the audience, and describing and creating an atmosphere. Declarative sentences of the *Tārīx -e- Beyhaqī* sometimes contain several declarative points together.

Keywords: *Tārīx -e- Beyhaqī*, Declarative sentence, Secondary thoughts, Context.

References [in Persian]:

- Abdullahian, H. (2002). *Literary aspects in Tārīx -e- Beyhaqī*. First edition. Arak: Arak University Press.
- Al Hashemi, A. (2007). *Translation and description of Java-her ol Balagheh - Rhetoric*. Translated by Hasan Erfan, Volume I, Tenth edition, Qom: Balaghat press.
- Anvari, H. & Ahmadi Givi, H. (2012). *Persian Grammar 2*. Second edition. Tehran: Fatemi Press.

- Beyhaqī, M. (2011). *Tārīx -e- Beyhaqī*. Edited by Ali Akbar Fayyaz. Fifth edition. Mashhad: Ferdowsi University Press.
- Erfan, H. (2016). *Borders*. Volume I & II. Ninth edition. Qom: Hejrat press.
- Farshidvard, Kh. (2003). *Comprehensive Grammar Today*. First edition, Tehran: Sokhan press.
- Fotouhi, M. (2014). *Rhetoric of Image*. Third edition. Tehran: Sokhan press.
- Homayī, J. (1991). *Notes of Master Allameh Jalāleddin Homayī on meanings and expression*. First edition, Tehran: Homa Press.
- Jahandideh, S. (2000). *Text in the absence of Metaphor*. First Publish. Rasht: Chubak Press.
- Kazzāzi, M. J. (2014). *Persian Rhetoric - Figures of Thought*. Volume II, Tenth edition, Tehran: Ketab -e- Mād (Markaz).
- Raja'ī, M. (2013). *Ma'alem Ol Balaghā*. Shiraz: Shiraz University Press.
- Rezanezhad, G. *principles of Rhetoric science in persian language*. [Placeless]: Al - Zahra Press.
- Safavi, K. (2012). *Familiarity with linguistics in heysudyofyPysiyny rieææure* First edition, Tehran: Elmi press.
- Seyyedghasem, L & Nouhpisheh, H. (2014). "The Discours Dunction ofeneneaces in the Tārīx -e- Beyhaqī". *Journal of Persian Language and Literature Research*. No. 32, Pp. 85 - 110.
- Shafa'ī, A. (1984). *Scitntific tfoundt tionseofePesiene gemmar*. First edition. [Placeless]: Nowin Press.
- Shafiei Kadkani, M. (2018). *Rhythm in poetry*. Eighteenth edition. Tehran: Agah.
- Shamisa, S. (2014). *Rhetoric*. Fourth edition, Tehran: Mitra press.
- Shari'āt, M. (1993). *Persian Grammar*. Sixth edition. [Placeless]: A'satīr Press.
- Taheri, H. (2008). "Question and its secondary purposes in Hafez's lyric poems". *University of Al-Zahra Journal of Humanities*. No. 68 - 69, Pp. 87 - 118.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۳، دوره جدید، شماره ۴۷، بهار و تابستان ۱۳۹۹

اغراض ثانوی جملات خبری در تاریخ بیهقی (علمی - پژوهشی)*

دکتر حمید طاهری^۱، عاطفه حسینی^۲

چکیده

خبر و اغراض ثانوی جملات خبری و انشایی، از مهم ترین مباحث علم معانی است. جملات خبری عالم واقع، محتمل صدق و کذب اند؛ اما در ادبیات، که عالمی واقعی نیست و واقعیت آن مجازی است، نمی توانیم صدق و کذب قضایا را آن گونه که در واقع تعیین می کنیم، مشخص سازیم؛ لذا خبر در ادبیات، کلان است و جملات خبری در اغراض ثانوی و مجازی به کار می روند و این یکی از شگردهای بلاغت و عمق دادن به ابعاد ادبی کلام است. تاریخ بیهقی، سراسر، خبر از وقایع یکی از دوره های تاریخی ایران است و مؤلفه اساسی آن تاریخ و خبر است؛ اما در لابه لای عالم عظیم خبر، اغراض و معانی غیر خبر نیز خودنمایی می کند؛ به تعبیری دیگر برای افزایش بنیة بلاغی متن، نویسنده از فرم و ساخت خبر برای اغراض انشایی و ثانوی نیز استفاده می کند؛ اغراضی چون: تأسّف، ترحم، امر، هشدار، تحقیر، تأکید، تحذیر و... بیهقی با استفاده از ساختار خبر، انتقادات، باورها و نگرش های خود را به خواننده منتقل می کند. در شکل گیری اغراض ثانوی خبر، بافت های برون متنی بسیار مؤثرند و همین بافت ها، زمینه های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره شکل گیری متن تلقی می شوند؛ لذا آشنایی با اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره غزنویان، در تحلیل غرض ثانوی خبرهای متن بیهقی کارساز است. در این مقاله، سی و سه داستان به صورت تصادفی از مجلدات شش گانه تاریخ بیهقی، انتخاب و بررسی شده اند. پر بسامدترین اغراض ثانوی خبر، امر،

* تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۸/۰۹/۱۷

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۳/۲۹

۱- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: taheri_x135@yahoo.com.

۲- کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

DOI: 10.22103/jll.2020.15070.2730

هشدار، تحذیر از عاقبت امور، تشویق و ترغیب مخاطب و توصیف و فضاسازی است. جمله‌های خبری تاریخ بیهقی گاهی حاوی چند خبر به صورت توأم هستند.

واژه‌های کلیدی: تاریخ بیهقی، جمله خبری، اغراض ثانوی، بافت.

۱- مقدمه

در علم معانی از جملاتی بحث می‌شود که در معنای اصلی خود به کار نمی‌روند و این جملات قرینه لفظی ندارند تا شنونده را به معنای ثانوی هدایت کنند و این هدایت باید از طریق تعقل در اوضاع و احوال و قرائن حالی و مقامی صورت گیرد. این امر بایی از باب‌های بلاغت و مبحثی از مباحث علم معانی و اقتضای حال است.

عالم ادبیات با عالم واقع تفاوت بسیاری دارد و به تعبیری واقعیت ادبیات، واقعیتی عمدتاً مجازی است. به همین دلیل، در ادبیات معمولاً جملات در معانی اولیه خود به کار نمی‌روند؛ بلکه در اغراض ثانوی و مجازی کاربرد دارند که به وسیله آن، گوینده، اغراض خود را بیان می‌کند. جملات مختلف، می‌توانند دو یا چند معنا داشته باشند که یکی از آن‌ها مناسب با مقصود گوینده است و او معنا را مطابق با غرض خود برمی‌گزیند و غرض او از بیان جملات، معنا یا کاربردی خاص به جمله می‌بخشد.

۱-۱- بیان مسئله

خبر در عالم ادبیات متفاوت از خبر در واقعیت محض است. خبر ادبی، خبر کلان است و غرض از خبر، تأثیر بر مخاطب است؛ چه بسا مخاطب از حکمی که در خبر بیان می‌شود، آگاه باشد؛ بنابراین صرف خبر و معنا و مفهوم اولیه جملات خبری، همیشه مورد نظر گوینده و شنونده یا مخاطب نیست؛ بلکه غرضی به تبع حکم اصلی که آن را غرض ثانوی یا لازم حکم می‌نامیم، از اهمیت و ارزش بیشتری برخوردار است و یا اینکه گوینده از باب اینکه تأثیر کلام خود را افزایش دهد، آن را در قالب قول جازم یا خبر مطرح می‌کند؛ اما ممکن است از آن تشویق، تعظیم، حیرت، تأکید، تحقیر و اغراض دیگر را طلب کند. بر همین اساس تحقیق و تفحص در معانی ثانوی جملات خبری در علم معانی از اهمیت بسیار برخوردار است و پژوهش در آثار ادبی طراز اول ما را در گسترش و پی بردن به تنوع این

اغراض کمک خواهد کرد. در آثار بلاغی، جمله خبری، به جمله‌ای گفته می‌شود که عمل اطلاع‌رسانی به وسیله آن صورت می‌گیرد. همه جملات خبری ذیل حد احتمال صدق و کذب نمی‌گنجد؛ چون تشخیص آن در هنر و ادبیات کار بسیار دشواری است. ادبیات گاهی حقایق را بیان می‌کند؛ اما معمولاً بیانگر حقایق خاصی است که فقط در ادبیات، حقیقت محسوب می‌شوند. از این رو خبر ادبیات، خبر محتمل صدق و کذب نیست و کاربرد آن در معانی و مفاهیمی چون امر، عاطفه، تشویق، نهی، تحذیر و... است.

تاریخ بیهقی کتابی است که محتوای آن خبر و تاریخ است. در نگاه اول این طور به نظر می‌رسد که در این کتاب، رخدادهای دوران حکومت مسعود غزنوی بیان شده‌است و فقط گزارشی از دوره پادشاهی اوست؛ اما با دقیق‌تر شدن در متن کتاب متوجه می‌شویم که این کتاب از مؤلفه‌ها و شگردهای ادبی هم خالی نیست. در بسیاری از قسمت‌های کتاب، قصد اولیه بیهقی صرفاً گزارش اتفاقات دوره غزنوی نبوده و با بیان بعضی از حوادث به نتیجه‌های جدیدی دست یافته‌است که از موضوع تاریخی کتاب فاصله می‌گیرد و به عالم ادبی نزدیک‌تر می‌شود و گاهی جنبه تعلیمی (عبرت گرفتن مخاطب) پیدا می‌کند. به همین دلیل است که متن تاریخ بیهقی نسبت به دیگر کتاب‌های تاریخی نوشته شده قبل و بعد از خود، به لحاظ دسته‌بندی موضوعی کتاب‌ها، علاوه بر تاریخی بودنش، در ردیف آثار ادبی هم قرار می‌گیرد.

۱-۲- پیشینه تحقیق

با وجود اینکه پژوهش‌هایی در زمینه اغراض ثانوی خبر در آثار مختلف از جمله غزلیات حافظ، صائب، فرخی، مسعود سعد و خاقانی و دیگر شاعران انجام شده‌است؛ اما در بررسی‌های صورت گرفته، پژوهشی مستقل و تخصصی در زمینه اغراض ثانوی جملات خبری در تاریخ بیهقی انجام نشده‌است. پژوهش‌هایی در قالب زیبایی‌شناسی تاریخ بیهقی انجام شده‌است که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- سینا جهان‌دیده در کتاب *متن در غیاب استعاره*، به ابعاد زیبایی‌شناسی تاریخ بیهقی پرداخته‌است.

- حمید عبداللہیان نیز در کتاب جنبہ‌های ادبی در تاریخ بیهقی، در پنج فصل مباحثی چون: تاریخ و رابطه آن با ادبیات، عاطفه، تخیل، زبان و اسلوب بیان، موسیقی و نظم بیان بیهقی را بررسی کرده‌است.

- لیلای سیدقاسم و حمیده نوح پیشه نیز در مقاله‌ای با عنوان «کارکرد گفتمانی وجه جمله در تاریخ بیهقی»، به بررسی کارکرد وجه جملات غیر خبری (امری، پرسشی، عاطفی و شرطی) پرداخته‌اند.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

تحقیق در جملات خبری و ارزش بلاغی خبر در تاریخ بیهقی، تلاشی برای نشان دادن لایه بلاغی، قدرت و تسلط نویسنده، بر زبان و ادب فارسی و تا حدودی ادب عربی است. این کار کاربردی، برای نشان دادن و اثبات کردن برخی نظریه‌های بلاغی، لازم و کارساز است. تاریخ بیهقی همان گونه که از نامش پیداست، یک متن تاریخی است و یکی از پایه‌های اساسی تاریخ، خبر، طرح و بازگویی رویداد در ساخت جمله خبری است؛ خبری که از عالم واقع حکایت دارد و رویدادها و وقایعی که روزگاری به وقوع پیوسته‌اند. در پیچه‌های خبر تاریخ بیهقی دغدغه‌ها، توصیه‌ها، هراس‌ها، امید، ناامیدی و بسیاری از اغراض و اهداف دیگر نهفته‌است که یارای بیان مستقیم آن‌ها نبوده‌است و نویسنده چیره‌دست این اثر ارزنده ادبی، از این تکنیک حوزه زیبایی‌شناختی استفاده کرده‌است. در کنار بافت موجود در متن که واژه‌ها، جملات، بندها و سازه‌های آن را تشکیل می‌دهند؛ بافت‌های برون متنی و به تعبیری زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... سازنده و ایجاد کننده متن هستند، می‌توانند موجد شکل‌گیری اغراض ثانوی جملات خبری تاریخ بیهقی باشند. دور نیست که ادعا کنیم همین تکنیک‌ها هستند که ارزش ادبی یک متن برجسته و ارزنده‌ای چون تاریخ بیهقی را تشکیل می‌دهند.

۲- بحث

در این مقاله، سی و سه داستان از متن تاریخ بیهقی (حدود یک سوم از کل متن)، به صورت تصادفی انتخاب و بررسی شده‌است و چه بسا اگر متن‌های بررسی شده، آگاهانه و با علم به انبوهی اغراض ثانوی خبر انتخاب می‌شدند، ما را از هدف‌مان دور می‌ساخت؛

چون باور ما بر این است که تکنیکی چون کاربرد خبر در معنای ثانوی، یکی از شاخص‌های ممتاز ادبیت و وجه زیبایی‌شناختی تاریخ بیهقی است و نقل و بیان لازم حکم، در التزام واقعیت مندرج در جمله خبری، تحت تأثیر زمینه‌های ایجاد کننده متن، بویژه زمینه‌های هنری یک شگرد زیبای بلاغی و هنری است که نویسنده بخوبی از عهده آن برآمده است و بنیة بلاغی متن را تقویت کرده است؛ اما شاهد مثال‌هایی که ذیل هر غرض از متن بیهقی ذکر شده، انتخابی است و شاخص اساسی در انتخاب آن‌ها، روشنی غرض ثانوی در جمله، پرباری معنایی، زیبایی و قدرت رسانگی شاهد مثال است. در این پژوهش پس از خوانش دقیق متن، استخراج و شمارش تعداد جملات خبری و غیر خبری و همچنین بررسی اغراض ثانوی جملات خبری این داستان‌ها، نتایج مندرج در جداول مخصوص به دست آمد که دستمایه برخی از تحلیل‌های این مقاله قرار خواهد گرفت.

۲-۱- اقسام جمله در زبان فارسی

جمله در زبان فارسی از مناظر و ابعاد مختلف قابل تحقیق و تقسیم است؛ همچنین با رویکرد نظریه‌های عمومی زبان‌شناسی می‌توان جمله را به گونه‌ها و انواع مختلف بررسی و تقسیم‌بندی نمود. صرف نظر از تفاوت جملات خبری در عالم ادبیات و جهان واقع و با نظر به رویکردی که در این مقاله به جمله و انواع آن وجود دارد؛ می‌توان گفت جمله در زبان فارسی و بخصوص در تاریخ بیهقی - که متن مورد مطالعه ما در این مبحث بلاغی است - به چهار قسم خبری، پرسشی، امری و دعایی تقسیم می‌شود.

فرشیدورد بعد از تقسیم‌بندی جملات از جهات مختلف، جمله خبری را اینگونه تعریف می‌کند: «جمله خبری آن است که آهنگ آن افتان (Falling intonation) و مضمونش قابل صدق و کذب است؛ یعنی حکم آن یا قابل تصدیقست یا نیست... فعل جمله خبری به وجه اخباریست» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۱۳).^۱

در جدول زیر، تعداد جملات سی و سه داستان بررسی شده منتخب از هر شش مجلد تاریخ بیهقی، آمده است که بر اساس این آمار، حدود ۹۶ درصد از جملات، خبری و نزدیک به ۱ درصد، پرسشی، نزدیک به ۲ درصد امری و ۱ درصد باقی مانده نیز، جمله دعایی است:

جدول (۱) تعداد جملات داستان‌های بررسی شده شش مجلد از نظر دستور زبان فارسی

مجلد	کل جملات	جملات خبری	جملات پرسشی	جملات امری	جملات دعایی
پنجم	۲۳۱۶	۲۲۶۲	۱۸	۲۵	۱۱
ششم	۲۹۵۵	۲۸۲۴	۵۵	۵۸	۱۸
هفتم	۲۶۳۲	۲۵۰۲	۵۱	۵۱	۲۸
هشتم	۳۱۷۹	۳۰۴۲	۵۵	۵۶	۲۶
نهم	۲۴۱۹	۲۳۲۹	۲۶	۳۹	۲۵
دهم	۱۳۲۶	۱۲۸۴	۱۸	۱۹	۵
۶	۱۴۸۲۷	۱۴۲۴۳	۲۲۳	۲۴۸	۱۱۳

۲-۲- اقسام جمله از منظر علم معانی

از آنجایی که موضوع علم معانی، کلام (جمله) است؛ در کتب بلاغی، پس از تعریف این علم، به تقسیم‌بندی کلام (جمله) پرداخته شده است و در ابتدا کلام را به خبر و انشا تقسیم می‌کنند. «خبر یا کلام خبری عبارتست از جمله‌ای که ذاتاً احتمال صدق و کذب داشته باشد و بتوانیم مضمون آن را راست یا دروغ و گوینده‌اش را راستگو یا دروغگو بخوانیم.» (همایی، ۱۳۷۰: ۹۲) هماهنگی خبر با واقعیت و حقیقت را، دلیلی بر راست بودن خبر و ناهماهنگی آن با واقعیت، دلیلی بر دروغ بودن خبر است (ن.ک: الهاشمی، ۱۳۸۶: ۹۲).

شمیسا نیز بعد از تعریف دستوری خبر، تعریفی هم از خبر و انشا از نظر علم بلاغت آورده است: «خبر جمله‌ای است که بالقوه یا ذاتاً محتمل صدق و کذب باشد؛ بتوان آن را اثبات یا رد کرد (Refutable)... اما انشا جمله‌ای است که محتمل صدق و کذب نیست؛ زیرا به عالم واقع مربوط نمی‌شوند...» (ن.ک: شمیسا، ۱۳۹۳: ۸۵) در جدول زیر، تعداد جملات سی و سه داستان بررسی شده منتخب از هر شش مجلد تاریخ بیهقی، بر اساس علم معانی آمده است که بر اساس این آمار، حدود ۹۶ درصد از جملات، خبری و نزدیک به ۴ درصد، جملات انشایی است.

جدول (۲) تعداد جملات داستان‌های بررسی‌شده شش مجلد از نظر علم معانی

مجلد	کل جملات	جملات خبری	جملات انشایی
پنجم	۲۳۱۶	۲۲۶۲	۵۴
ششم	۲۹۵۵	۲۸۲۴	۱۳۱
هفتم	۲۶۳۲	۲۵۰۲	۱۳۰
هشتم	۳۱۷۹	۳۰۴۲	۱۳۷
نهم	۲۴۱۹	۲۳۲۹	۹۰
دهم	۱۳۲۶	۱۲۸۴	۴۲
۶	۱۴۸۲۷	۱۴۲۴۳	۵۸۴

۲-۳- اغراض ثانوی خبر

جمله‌های خبری عمدتاً، در معنای اولیّه خود به کار می‌روند؛ با این توضیح که قصد گوینده از ایراد این جملات، یا آگاه کردن از موضوع خبری است که مخاطب نسبت به آن بی‌اطلاع است (فایده خبر یا افاده حکم) و یا گوینده قصد دارد تا آگاهی خود از موضوع خبر را به مخاطب خود بفهماند (لازم فایده خبر یا افاده لازم حکم). در غیر این صورت، گوینده، خبر را برای مقاصد دیگری به کار می‌برد که به آن اغراض ثانوی خبر (معانی ثانوی خبر) گفته می‌شود (ن.ک: رجائی، ۱۳۹۲: ۲۰). کزّازی بعد از بحث افاده حکم و لازم حکم، می‌گوید: «...خواست ما از خبری که می‌دهیم همواره آگاهانیدن شنونده از مفاد خبر، یا نشان دادن آگاهی خود ما از آن نیست. انگیزه‌هایی دیگر ما را به خبر دادن وامی‌دارند، انگیزه‌هایی زیباشناختی. به سخنی دیگر، ما جمله خبری را که ابزاری زبانی است، از زبان به وام می‌گیریم تا آن را در قلمرو ادبیات به کار ببریم. سرشت هنری اینگونه از جمله‌های خبری نیز در آن است که ما از آن‌ها در کاربردی دیگر، جدا از کاربردشان در زبان، بهره‌جسته‌ایم؛ و بدین شیوه، آن‌ها را برکشیده‌ایم؛ و تا قلمرو ادب فرا برده‌ایم. می‌توان بر آن بود که در این جمله‌های خبری ادبی، ما خبر را به جای انشا نهاده‌ایم... تا بتوانیم بدان کارایی و انگیزندگی هنری ببخشیم» (کزّازی، ۱۳۹۳: ۵۰).

یکی از ابزار مهم در تحلیل اغراض ثانوی، بافت متن است. آشنایی صرف، با واژگان یک زبان برای درک یک متن کافی نیست؛ همچنین جملات یک متن با جملاتی که قبل

و بعد از آن می‌آیند؛ در ارتباط هستند. در هنگام گفت‌وگوهای روزمره، کاربرد برخی جملات، به موقعیت‌های مختلف، بستگی دارد. صفوی بر آن است که انسان‌ها زبان را در خلأ استفاده نمی‌کنند؛ بلکه کاربرد زبان با توجه به بافت درون‌زبانی و برون‌زبانی، در موقعیت‌های مختلف، متفاوت است (ن.ک: صفوی، ۱۳۹۱: ۲۹۶). وی در ادامه می‌افزاید: «هیچ بافتی کامل نیست و اشاره به همه چیز ندارد. هر دستگاه اطلاع‌رسانی... در جریان انتقال پیام به مخاطب، حقایقی را نادیده می‌گیرد و به آن‌ها اشاره‌ای نمی‌کند. زبان نیز از چنین ماهیتی برخوردار است و اگر چنین نبود، دچار چنان اطنابی می‌شد که ارتباط را مختل می‌کرد» (ن.ک: صفوی، ۱۳۹۱: ۲۹۶).

شفیعی کدکنی، در مقدمه کتاب موسیقی شعر اظهار می‌دارد که بافت، یکی از عوامل مؤثر در تحلیل متن است: «بافت، ساخت، صورت و ده‌ها نام دیگر که همه به کشف مبانی جمالشناسی شعر ناظرند و با همه پراکندگی اصطلاحات و تشبیهات، یک هدف را دنبال می‌کنند: تحلیل متن، جدا از شرایط تاریخی آن و رها از همه عواملی که در خارج از حوزه متن قرار دارد. اما مسئله رابطه متن با زندگی‌نامه یا روان‌شناسی مؤلف و یا شرایط اقلیمی و طبقاتی و فرهنگی حاکم بر آفاق خلاقیت او، همچنان اعتبار و اهمیت خویش را داراست... هر کدام از این روش‌ها می‌تواند مصداق تحقیق درست در ادبیات باشد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۷: نوزده و بیست).

فتوحی نیز با دیدی انتقادی، به نقص‌های بلاغت قدیم اشاره می‌کند و معتقد است که یکی از این نقص‌ها، بی‌توجهی به بافت است. به اعتقاد وی، همه شرایط و عوامل تاریخی، متنی، اجتماعی و زبانی در حیطه بافت قرار می‌گیرد. تغییر هدف‌ها و سبک کلام و دگرگون شدن کارکرد آن‌ها، به سبب بافت است و به دلیل همین ویژگی بافت، نمی‌توان تنها یک معنا را از جمله برداشت کرد (ن.ک: فتوحی، ۱۳۹۳: ۲۹ - ۳۰).

در بررسی جملات خبری تاریخ بیهقی، ما با دو دسته مختلف از جملات مواجه هستیم: ۱- دسته‌ای که در بر گیرنده تنها یک غرض ثانوی مشخص یا منحصر به فرد هستند. ۲- دسته دیگر جملات خبری‌ای هستند که بسته به حال مخاطب و قراین حالی، امکان بیان چند غرض ثانوی را دارند که ما در این مقاله از آن‌ها تحت عنوان اغراض ثانوی توأمان یاد می‌کنیم. با بررسی جمله‌های سی و سه داستان منتخب از تاریخ بیهقی، جمعاً ۳۵ غرض

ثانوی برای جملات خبری به دست آمد که از این تعداد، ۱۵ غرض ثانوی، علاوه بر کاربرد منحصر به فرد، کاربرد توأمان (یا توأم) نیز داشت.

۲-۳-۱- کاربرد منحصر به فرد اغراض ثانوی خبر

در این نوع از کاربرد، از فحوای کلام گوینده، تنها یک غرض ثانوی، برداشت می‌شود. در بررسی داستان‌های منتخب از تاریخ بیهقی، ۳۵ غرض ثانوی از جملات خبری برداشت شد. قبل از ورود به بحث، بیان دو نکته ضروری است:

نکته اول: از آنجا که برای مشخص شدن اغراض ثانوی، جملات قبل و بعد و گاهی داستان‌های قبل و بعد نیز بسیار تأثیرگذار است (یعنی همان تأثیر انواع بافت در تحلیل و تعیین غرض ثانوی) جملات قبل و بعد جمله‌ای که در آن غرض ثانوی به کار رفته است؛ آورده شده و زیر جمله‌ای که دارای غرض ثانوی است، خط کشیده شده است تا از دیگر جملات، متمایز شوند.

نکته دوم: سه غرض ثانوی آگاه کردن مخاطب از حقیقت امر، توصیف و فضا سازی و متقاعد کردن مخاطب در قالب یک جمله خبری نمی‌گنجد و ممکن است چندین جمله در کنار هم، این اغراض ثانوی را به مخاطب انتقال دهند که در برخی از نمونه‌ها حتی به یک صفحه و بیشتر هم می‌رسد. از آنجا که شمار جملات دربردارنده این سه غرض زیاد است و در بعضی موارد، جملات انشایی (پرسشی، امری و دعایی) هم در کنار جملات خبری، در شکل‌گیری این غرض‌ها دخالت دارند، از شمارش این سه غرض چشم‌پوشی شده و شماره‌ای که در جلوی این سه غرض ثانوی، در داخل دو پرانتز آمده است، نشان‌دهنده بسامد این اغراض است؛ نه تعداد جمله‌های آن. در سی و دو غرض دیگر (به جز این سه غرض)، تنها یک جمله خبری در شکل‌گیری غرض مؤثر است؛ بدین معنا که بیهقی با ذکر یک جمله، می‌تواند غرض بشارت و امید را بیان دارد.

۲-۳-۲- کاربرد توأمان اغراض ثانوی خبر

در هنگام بررسی داستان‌ها، از برخی جملات خبری تاریخ بیهقی، بیش از یک غرض ثانوی، قابل برداشت بود. طاهری با بررسی سؤال و اغراض ثانوی آن در غزلیات حافظ و با طرح این نکته که «همیشه نمی‌توان یک غرض خاص از یک سؤال بلاغی برداشت کرد؛ ممکن است یک سؤال حاوی چند غرض ثانوی باشد» (طاهری، ۱۳۸۷: ۸۸). در ادامه بیان

می‌کند که برداشت اغراض چندگانه، به عواملی چون زمینه و حال و هوای خواندن، آهنگ و طریقه خوانش جمله سؤالی وابسته است و ممکن است اغراض مختلف و متنوعی به ذهن متبادر شود (ن.ک: طاهری، ۱۳۸۷: ۸۸ - ۸۹).

در بررسی ۳۳ داستان تاریخ بیهقی، این ۱۵ غرض ثانوی، علاوه بر کاربرد منحصر به فرد، در قالب ۸ عنوان، کاربرد توأمان نیز دارند که در جدول با رنگ طوسی متمایز شده‌اند.

جدول (۳) کاربرد منحصر به فرد و توأم اغراض ثانوی جملات خبری در داستان‌های

تاریخ بیهقی

ردیف	بسامد اغراض ثانوی جملات خبری	جمع
۱	امر	۴۳۴
۲	هشدار + تحذیر از عاقبت امور	۱۰۸
۳	اظهار آسودگی و آرامش خیال + بیان اختتام کار	۷۴
۴	تشویق و ترغیب مخاطب	۶۸
۵	توصیف و فضا سازی	((۶۸))
۶	بیان اهمّیت و عظمت کسی	۶۷
۷	بشارت و امید دادن	۶۰
۸	نهی	۴۱
۹	بشارت و امید دادن + برانگیختن مخاطب بر انجام کاری	۳۴
۱۰	آگاه کردن مخاطب از حقیقت امر	((۳۰))
۱۱	تذکر و یادآوری	۲۹
۱۲	هشدار	۲۹
۱۳	اظهار تأسّف و اندوه	۲۴
۱۴	وقوع امری مهم	۲۳
۱۵	بیان اهمّیت و عظمت کاری	۲۱
۱۶	ترساندن و تهدید	۲۰
۱۷	متقاعد کردن مخاطب	((۱۵))
۱۸	اظهار آسودگی و آرامش خیال	۱۴
۱۹	بر حذر داشتن مخاطب	۱۴

۲۰	برانگیختن رحم و دلسوزی مخاطب	۱۲
۲۱	اهمیت ندادن و جدی نگرفتن	۱۱
۲۲	برانگیختن مخاطب بر انجام کاری	۱۱
۲۳	تحدیر از عاقبت امور	۱۱
۲۴	خودنمایی کردن	۱۰
۲۵	بیان اختتام کار	۹
۲۶	تأکید	۹
۲۷	توبیخ و ملامت	۹
۲۸	نشان دادن توانایی، مهارت و تجربه	۹
۲۹	اظهار ناامیدی	۸
۳۰	تحقیر + توبیخ و ملامت	۸
۳۱	اظهار تواضع و فروتنی	۷
۳۲	اعتراف و اقرار	۷
۳۳	اغراق	۶
۳۴	بیان حیرت + اظهار تأسّف و اندوه	۶
۳۵	آگاه کردن مخاطب از حقیقت امر + برانگیختن مخاطب بر انجام کاری	۵
۳۶	اعتراف و اقرار + بی‌لیاقتی و عدم کفایت	۵
۳۷	بیان اهمیت و عظمت کاری + خودنمایی کردن + هشدار	۵
۳۸	نفی درخواست مخاطب	۴
۳۹	تحقیر	۳
۴۰	تفاوت مراتب میان دو کس یا دو چیز	۳
۴۱	بیان حیرت	۲
۴۲	بی‌لیاقتی و عدم کفایت	۲
۴۳	ترجیح کار یکی بر دیگری	۲

۲-۴- تحلیل یافته‌ها

با توجه به جدول بالا، ۱۲۲۴ جمله خبری از داستان‌های منتخب تاریخ بیهقی دارای غرض ثانوی است. از این تعداد، ۳۵ غرض ثانوی در ۹۷۹ جمله خبری، کاربرد منحصر به

فرد دارد؛ همچنین ۱۵ غرض ثانوی در ۲۴۵ جمله خبری، کاربرد توأمان (یا توأم) دارد که ستون‌های این کاربرد با رنگ خاکستری از دیگر غرض‌ها متمایز شده‌است. علاوه بر این، ۱۱۳ بار هم سه غرض توصیف و فضا سازی، آگاه کردن مخاطب از حقیقت امر و متقاعد کردن مخاطب به کار رفته‌است. همان‌طور که قبلاً گفته شد؛ شمارش تعداد جملات این سه غرض، ممکن نبود. در ادامه، به بررسی چهارده غرض ثانوی پر بسامد در متن تاریخ بیهقی می‌پردازیم و برای روشن‌تر شدن بحث، از هر کدام سه مثال خواهیم آورد.

۲-۴-۱- غرض ثانوی امر

جملات خبری همیشه رسانه پیام به مخاطب نیستند. گاهی ممکن است قصد گوینده از بیان جمله‌ای، امر کردن به مخاطب باشد که به دلایل مختلف آن را به شکل جمله خبری بیان می‌کند. گاهی پادشاه، خود را هم‌شان مخاطبش نمی‌داند تا مستقیماً به او دستور دهد. گاهی مشاور پادشاه، مجبور است او را غیرمستقیم نصیحت کند. زمانی نیز پادشاه دستور نوشتن نامه و خطاب به مخاطبش در نامه، دستوری را صادر می‌کند که همه این‌ها در قالب جملات خبری‌ای که غرض ثانوی امر دارند، بیان می‌شوند. در بررسی داستان‌های منتخب از تاریخ بیهقی، ۴۳۴ جمله خبری با غرض ثانوی امر، به کار رفته‌است.

- «...امیر خواجه را گفت به طارم باید نشست...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۹۴) (امیرمسعود به خواجه احمد حسن میمندی)

- «و این پسر او را، سستی، هم فردا بیاید نواخت و حاجی داد و دیناری پنج هزار صلت فرمود...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۱۴) (خواجه احمد حسن میمندی به امیرمسعود)

- «و در تواریخ تأمل باید کرد تا...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۶۵۸) (بیهقی به مخاطبان کتاب)

۲-۴-۲- غرض ثانوی هشدار + تحذیر از عاقبت امور

این غرض، دومین غرض پر کاربرد خبر در تاریخ بیهقی است. کاربرد توأم این غرض، ۱۰۸ جمله از جملات دارای غرض ثانوی را شامل می‌شود. کاربرد منحصر به فرد غرض هشدار ۲۹ جمله و کاربرد منحصر به فرد غرض تحذیر از عاقبت امور هم ۱۱ جمله از جملات خبری تاریخ بیهقی را که دارای غرض ثانوی هستند، به خود اختصاص داده‌است. هشدار درباره نادیده گرفتن و بی‌توجهی به امر مهمی که در بعضی مواقع سرنوشت‌ساز است و گوینده با بیان جمله خبری، درصدد است تا به مخاطب خود هشدار دهد و او را از

انجام کاری دردرساز، منصرف و پشیمان کند. زمانی که طرف مقابل، پادشاه است و زبردستانش می‌خواهند او را متوجه موضوعی کنند؛ مجبور می‌شوند با لحنی مؤدبانه و غیرمستقیم به او خطاب کنند تا تبعات آن دامن گیرشان نشود.

- «جهان خوردم و کارها راندم و عاقبت کار آدمی مرگ است، اگر امروز اجل رسیده‌است کس باز نتواند داشت که بر دار کشند یا جز دار...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۹۵).

- «و این جهان گذرنده را خلود نیست و همه بر کاروانگاهیم و پس یکدیگر می‌رویم و هیچ کس را اینجا مقام نخواهد بود...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۴۶).

- «...روی ندارد به تخارستان رفتن، که ازین حادثه که حاجب بزرگ را به سرخس افتاد هر ناجوانمردی بادی در سر کرده‌است...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۲۴).

۲-۴-۳- غرض ثانوی اظهار آسودگی و آرامش خیال + بیان اختتام کار

سومین غرض پرکاربرد در داستان‌های بررسی شده، کاربرد توأم این دو غرض است که ۷۴ جمله از جملاتی که غرض ثانوی دارند را شامل می‌شود. کاربرد منحصر اظهار آسودگی و آرامش خیال، ۱۴ جمله و تعداد جملاتی که منحصرأ غرض ثانوی بیان اختتام کار دارند؛ ۹ جمله است.

- «...نیشند بندگان از تگیناباد... که عوایق و موانع برافتاد و زایل گشت و کارها یکرویه شد و مستقیم و دل‌ها بر طاعت است و نیت‌ها درست...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۴۳).

- «و کار مکران راست شد و حسن سپاهانی باز آمد...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۲۵۰).

- «امیر گفت من اینجا یک هفته بیش نخواهم بود که خراسان آرامیده شد و ترکمانان به دوزخ برفتند و لشکر به دم ایشان است...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۴۱۹).

۲-۴-۴- غرض ثانوی تشویق و ترغیب مخاطب

در داستان‌ها و وقایع تاریخ بیهقی، هر جا به شخصیت جدیدی می‌رسیم که برای خواننده آشنا نیست؛ نویسنده به معرفی وی می‌پردازد و صفات مثبت وی را بیان می‌دارد تا مخاطب خود را به داشتن آن صفات تشویق کند. در داستان‌های بررسی شده، صفات مثبت بیست و چهار نفر آمده‌است؛ افرادی مانند: بونصر مشکان، امیرمسعود، قدرخان، آلتون‌تاش خوارزمشاه، خواجه احمد حسن میمندی، خواجه احمد عبدالصمد، امیر سبکتگین.

برخی ویژگی‌های بارز اخلاقی که بیهقی از زبان خود و یا دیگر شخصیت‌های اصلی داستان نام می‌برد، از این قرار است: حلم، خرد، فضل، مروّت، راستی، شجاعت داشتن، بزرگی نفس، سماحت اخلاق، خویشن‌داری، داهی و کافی بودن، معاملات دان بودن، زیرکی، روشن‌رایی، عدالت و سیاست داشتن.

- «و چون از سیل تباه‌شد عبویّه بازرگان آن مردِ پارسایِ باخیر... چنین پلی برآورد یک طاق بدین نیکویی و زیبایی و اثر نیکو ماند؛ و از مردم چنین چیزها یادگار ماند» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۲۶۷).

- «امیرمسعود... گفت: خواجه احمد گذشته‌شد، پیری پُردان و با حشمتِ قدیم بود...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۴۷).

- «... و آلتونتاش آنجا بماند، و بنده‌یی کافی بوده‌است با رأی و تدبیر چنان‌که درین تاریخ چند جای نام او و اخبار و آثارش بیامد، و اینجا یک شهامت او مرا یاد آمد... و واجب بودن آوردن...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۶۵۱).

۲-۴-۵- غرض ثانوی توصیف و فضا سازی

بیهقی به شکل‌های مختلف، ۶۸ فضا را در سی و سه داستان بررسی شده، آفریده و به توصیف آن پرداخته‌است. اتفاق مهمی رخ می‌دهد که عده‌ای از آن باخبر و عده‌ای بی‌خبراند. ذکر حالات و روحیات افرادی که نسبت به وضع پیش آمده اطلاعات چندانی ندارند (فرد خالی‌الذهن) که شاخصه‌اش نگرانی و اضطراب است. از طرف دیگر، فردی که از اتفاق رخ داده آگاهی دارد، سعی در آرام کردن اوضاع و آگاه کردن مخاطب از حقیقت امر است که این موضوع هم به روش‌های مختلفی چون امید دادن، متقاعد کردن و... انجام می‌شود.

- منتقل کردن حس تشویش و اضطراب و نگرانی. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۹۶، ۹۹، ۱۰۶، ۱۸۸، ۳۱۰، ۵۰۶، ۵۴۳، ۵۴۵، ۶۵۲)

- شرح به دار کشیدن و جزئیات کشته شدن افراد مختلف از جمله: حسنک وزیر، قائد ملنجوق (سه روایت از نحوه کشته شدن او)، احمد ینالتگین و پسرش، بکتگین حاجب، هرون. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۹۴، ۱۹۷ - ۱۹۸، ۴۱۰، ۴۱۴، ۶۵۷ - ۶۵۹)

- شرح راه میان استارآباد تا گرگان و همچنین سفر به آمل. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۴۲۳، ۴۲۶، ۴۲۹ - ۴۳۰)

۲-۴-۶- غرض ثانوی بیان اهمیت و عظمت کسی

جملات خبری در تاریخ بیهقی، گاهی برای بیان اهمیت فردی چون پادشاه، صاحب مقامان، حاکمان مناطق اطراف و... به کار می‌رود. کسی که از دنیا می‌رود و دیگران برای او مراسم عزاداری ترتیب می‌دهند؛ حاکی از مقام بالای آن فرد است. داشتن صفات مثبت، تجربه و مهارت داشتن در انجام دادن برخی از کارها که شاید دیگران قادر به انجام آن نباشند نیز حاکی از عظمت فردی است که دارای چنین صفات یا مهارتی است. زمانی هم که پادشاه از فردی تعریف می‌کند و یا رضایت خود را از نحوه عملکرد او اعلام می‌دارد؛ بر اهمیت آن فرد بیش از پیش افزوده می‌شود. دعوت کسی به خوان پادشاه، مشورت کردن پادشاه با فردی، بر پای خاستن فرد عالی‌مقام برای کسی، خلعت و هدیه بخشیدن پادشاه به زیردستان و... همگی بیان‌کننده مقام بالا و اهمیت افراد است. در داستان‌های بررسی‌شده، ۶۷ جمله، با این غرض ثانوی به کار رفته‌اند.

- «و هم درین هفته خبر رسید که رسول القادر بالله... نزدیک بیهق رسید و با وی آن کرامت است که خلق یاد ندارند که هیچ پادشاهی را مانند آن بوده است.» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۷۴)

- «گفت: ... دیری است تا تو در میان مهمات ملکی، و بر من پوشیده نیست که پدرم هرچه بکردی ... با تو مطارحه کردی، که رای تو روشن است و شفقت تو دیگر و غرضت همه صلاح ملک» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۴۲۱).

- «ما را از همه خدمتکاران دل بر تو قرار گرفته است که پیش ما سخن گویی و این حیرت از ما دور کنی و صلاح کار بازنمایی» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۴۵).

۲-۴-۷- غرض ثانوی بشارت و امید دادن

در بررسی جملات خبری داستان‌های منتخب، جملاتی می‌یابیم که فرد گوینده با بیان آن، از وقوع حادثه‌ای خبر می‌دهد که خوشایند مخاطب است. گاهی نیز برای عادی جلوه دادن اوضاع، بخصوص در زمان جنگ و درگیری سپاهیان دشمن، افراد با به کار بردن

جملاتی که معنای ثانوی بشارت دارد، به امیر و اطرافیانش خبر می‌دهند که همه چیز تحت کنترل است. بسامد این اغراض ثانوی در مجلدات پایانی تاریخ بیهقی (بجز مجلد دهم) بیشتر است.

دلیل اصلی بسامد بالای این غرض ثانوی در مجلدات هفت تا نه، آن است که گاهی این بشارت و امید دادن‌ها، دروغین و واهی است. مثلاً در هنگام جنگ، برای روحیه دادن و دلگرم کردن امیر و سپاهیان، خبر از اتفاق‌هایی می‌دهند که یا واقعیت ندارند و یا اینکه حقیقت را به طور کامل بیان نمی‌کنند و یا آن را وارونه جلوه می‌دهند. گاهی نیز امیر برای از دست ندادن وجهه سیاسی خود در برابر قدرت‌های همجوار و یا زمانی که واقعه پیش‌آمده حاصل تصمیم‌گیری و اقدام نادرست او بوده؛ اهمیت حادثه رخ داده را جدی نمی‌گیرد و با دست کم گرفتن و یا نادیده گرفتن موضوع، شرایط را سخت‌تر از آنچه هست؛ می‌کند. طبق بررسی انجام‌شده، ۶۰ جمله خبری از داستان‌های منتخب، دارای این غرض ثانوی هستند.

- «گفت آنچه بدزیده‌ای بازدهی و باد وزارت از سر بنهی کس را به تو کاری نیست» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۴۵).
- «... و به هر وقتی که خواهی همچنین می‌گویی و نصیحت می‌کنی که بر تو هیچ تهمت نیست» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۴۷).
- «چون امیر محمود... برین حال واقف شد خواجه احمد حسن را گفت هیچ عذر نماند و خوارزم به دست آمد...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۶۴۷ - ۶۴۸).

۲-۴-۸- غرض ثانوی نهی

همان‌طور که در بخش غرض ثانوی امر به آن اشاره شد، جملات خبری گاهی معنی ثانوی نهی را هم دارند؛ یعنی گوینده با به کار بردن این گونه جملات، مخاطب خود را از انجام دادن کاری منصرف می‌کند و به شکل غیرمستقیم از او می‌خواهد تا کاری را انجام ندهد. در بررسی انجام‌شده، ۴۱ جمله خبری، دارای غرض ثانوی نهی است.

- «هیچ کس را این فراز نباید [گفت]». (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۱) (طاهر دبیر به امیرمسعود)

- «و خواجه... گفت «از من بحلی، و چنین نوید نباید بود که بهبود ممکن باشد...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۹۶) (خواجه احمد حسن میمندی به حسنک)

- «چنان باید که در وقت... از راه نسا سوی درگاه آیی و به خوارزم درنگ نکنی.» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۴۹) (امیرمسعود به خواجه احمد عبدالصمد)

۲-۴-۹- غرض ثانوی بشارت و امید دادن + برانگیختن مخاطب بر انجام کاری

این دو غرض ثانوی، علاوه بر کاربرد منحصر در تاریخ بیهقی، کاربرد توأم نیز دارند. برای مثال وقتی امیرمسعود در نامه‌ای خطاب به خواجه احمد عبدالصمد می‌نویسد: «صدر وزارت مشتاق است...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۴۹)؛ علاوه بر اینکه به وی امید می‌دهد که با آمدن به غزنین، شرایط برای وزارت او مهیا است؛ درصدد است تا با ابراز امیدواری و دادن خبرهای خوب از پایتخت، خواجه را برانگیزد تا هر چه سریع‌تر، برای آمدن به غزنین، اقدام کند. بعد از بررسی سی و سه داستان منتخب از تاریخ بیهقی، ۳۴ جمله خبری، دارای این دو غرض ثانوی است:

- «و سزد از جلالت آن جانب کریم که رسولان را آنجا دیر داشته نیاید و به زودی بر مراد بازگردانیده شود، که مردم دو اقلیم بزرگ چشم بدان دارند که میان ما دو دوستی قرار گیرد» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۲۲۱).

- «و امیر و وزیر و بونصر مشکان بنشستند خالی و اختیار درین رسولی بر امام بوصادق تبانی افتاد... و وی را بخواند... و گفت: «این یک رسولی بکن چون بازآیی قضای نیشابور به تو دادیم، آنجا رو...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۴۹۸).

- «و راهبران گفته بودند که چون از قلعه دندانقان بگذشته شود بر یک فرسنگ که رفتندی آب روان است.» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۹۸).

۲-۴-۱۰- غرض ثانوی آگاه کردن مخاطب از حقیقت امر

از آنجا که وظیفه تاریخ‌نویس آن است که خواننده را از اتفاق‌های پیش‌آمده، آگاه کند؛ در این بخش به جملات خبری‌ای می‌پردازیم که در آن شخصیت‌های داستانی در مواجهه با یکدیگر، خبرهای جدیدی را به اطلاع هم می‌رسانند. طرف مقابل به دلیل دور بودن موقعیت‌اش نسبت به محل حادثه و یا رخ دادن حادثه در گذشته‌ای دور و به یاد

آوردن آن در زمان حال و... خواهان دانستن حقیقتی است که با دانستن آن ممکن است تصمیم‌ها، قضاوت‌ها، دستورها و... دستخوش تحوّل و دگرگونی شود. در داستان‌های بررسی شده، ۳۰ بار گویندگان با بیان جملاتی، قصد آگاه کردن مخاطبان خود را داشته‌اند.

- «قاضی ابوطاهر عبدالله بن احمد التّبّانی... را با وی ضم کرده شد تا چون نشاط افتد که عقد و عهد بسته آید بر نسخه‌ی که با رسول است قاضی شرایط آن را به تمامی به جای آرد...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۲۲۱).

- «و بوالحسن... نسخه‌ی نبشت و همه اعیان تازیکی را در آن در آورد و آن عرضه کردند و هر کس گفت فرمان بردارم، و از دل‌های ایشان ایزد... دانست» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۵۹).

- «و خراسان آلوده شد به ترکمانان، اول که هنوز سلجوقیان نیامده بودند» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۶۵۲).

۲-۴-۱۱- غرض ثانوی تذکر و یادآوری

در ۲۹ جمله خبری‌ای که با این غرض ثانوی به کار رفته‌اند؛ تعدادی از جملات حاوی تذکر درباره نکتۀ فراموش شده و تلاش برای یادآوری آن است. گاهی گوینده با بیان جمله خبری، درصدد است تا راه و رسم معمول کارها را به مخاطب یادآوری کند. در چند جا نیز بیهقی به خوانندگان کتابش یادآوری می‌کند که در نگارش تاریخ، انصاف را رعایت کرده است. گاهی فرد معزول به اطرافیان خود یادآوری می‌کند که جایگاهش در حکومت قبلی، بهتر از جایگاه فعلی‌اش بوده است.

- «و اصل غزنین است و آنگاه خراسان، و دیگر همه فرع است» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۱).

- «...امیر المؤمنین به نشاط مشغول است و جای تو نیست» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۸۵).

- «وزیر گفت... نه چنان است که اگر لشکر ما ستوه شده‌اند ترکمانان ستوه‌تر نیستند، فامّا ایشان مردمانی‌اند صبورتر... و جان را می‌کوشند» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۴۴).

۲-۴-۱۲- غرض ثانوی هشدار

کاربرد منحصر به فرد این غرض در داستان‌های بررسی شده، ۲۹ جمله است. توضیحات مربوط به آن، ذیل غرض توأم هشدار + تحذیر از عاقبت امور ذکر شد:

- «مأمون بخندید و گفت: یا حسن آنگاه از دو دولت کس نمآند و بروند و به دشمن پیوندند و ما را در سپارند» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۶۷).
- «و چاکران و بندگان را زبان نگاه باید داشت با خداوندان، که مُحال است روباهان را با شیران چخیدن» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۹۰).
- «وزیر مرا گفت: «ترسم که خراسان از دست ما بشود که هیچ دلایل اقبال نمی‌بینم» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۲۶).

۲-۴-۱۳- غرض ثانوی اظهار تأسف و اندوه

- جملاتی خبری‌ای که دارای این غرض ثانوی هستند؛ جمعاً ۲۴ جمله است:
- گاهی از دست رفتن بزرگی سبب می‌شود تا گوینده، در هنگام اعلام این خبر، تأسف و اندوه خود را به شنونده و مخاطب برساند؛ مانند: در گذشت امیرمحمود، خواجه احمد حسن میمندی، بوالحسن سیاری، حاجب بگتگین، بونصر مشکان. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۱، ۳۴۷، ۴۱۲، ۴۱۴، ۵۶۱).
 - بیهقی در چند جای کتاب، اشاره‌ای دارد به از بین رفتن یادداشت‌ها و مدارکی که در زمان جوانی و میانسالی برای نوشتن تاریخش جمع‌آوری کرده‌بود؛ و ناراحتی خود را به سبب در اختیار نداشتن آن‌ها اعلام می‌کند و حتی در چند جا مدعی شده‌است که نوشته‌هایش را بقصد، نابود کرده‌اند. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۰۰، ۲۹۲، ۴۳۱ - ۴۳۲)
 - گذر عمر و رسیدن به روزگار پیری، یکی دیگر از مواردی است که به آن اشاره شده و بیهقی به سبب از دست رفتن عمر و نزدیک شدن مرگش و همچنین زندانی شدن در دوران جوانی احساس ناراحتی می‌کند. (ن.ک: بیهقی، ۱۳۹۰: ۱۹۰، ۵۰۳، ۵۵۹، ۵۶۶)

۲-۴-۱۴- غرض ثانوی وقوع امری مهم

- بعضی رخدادهای تاریخی نسبت به دیگر رخدادها از اهمیت بیشتری برخوردارند. خالی کردن پادشاه با کسی، علاوه بر اهمیت مقام آن فرد، گویای آن است که امر مهمی رخ داده‌است. فرستادن مبعوثان به دیگر نواحی، غالباً برای آن است که خبر به وقوع پیوستن امر مهمی را به گوش ساکنان دیگر نواحی برسانند. زمانی که پادشاه افرادی را بی‌موقع به حضور می‌طلبد و یا مدت زمان حضور افراد در پیشگاه پادشاه به درازا می‌کشد، همگی

- نشان‌دهنده پیش‌آمدن حادثه‌ای مهم و سرنوشت‌ساز است. در بررسی انجام‌شده، ۲۳ امر مهم به‌وقوع پیوسته‌است که بیهقی به آن اشاره می‌کند.
- «مبشران، این نامه‌ها ببردند و درین شهرها که نام بردم به نام سلطان مسعود خطبه کردند و حشمت او در خراسان گسترده‌شد» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۷۷).
- «و نامه‌ها رفت به باکالیجار با مجمران تا هشیار و بیدار باشد و لشکری قوی به دهستان فرستد...» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۳۵۲).
- «و وزیر بیامد و امیر را بدید و خلوتی بود سخت دراز و درین ابواب سخن رفت» (بیهقی، ۱۳۹۰: ۵۲۵).

۳- نتیجه‌گیری

با اینکه تاریخ بیهقی، متنی تاریخی است و تاریخ، مبتنی بر خبر است و خبر، از جهان واقع اطلاع می‌دهد، در میان خبرهای این متن به اغراض ثانوی و مجازی نیز برمی‌خوریم. خبرهایی که باید آن‌ها را خبر بلاغی و ادبی بخوانیم. این متن هر چند در دوره‌ای بحرانی از دوره‌های تاریخی این سرزمین نوشته‌شده و جنگ، تزویر، انتقام و تضریب در آن فراوان است و ناامیدی و حزن در عرصه نمایش‌های تقدیر خودنمایی می‌کند؛ قلم بیهقی، این مسائل را به شکل خاصی به تصویر کشیده‌است، اما در لابه‌لای این خبرها، به آدمی امید و نشاط را نیز منتقل می‌کند و اینجاست که یکی از شیوه‌ها و شگردهای بیهقی در لایه‌های بلاغی و ادبی نمود پیدا می‌کند. حال به برخی از نتایج تحلیلی این مقاله به شرح زیر اشاره می‌شود:

- ۱- امر: پر بسامدترین غرض ثانوی به کار رفته در متن تاریخ بیهقی است؛ از آنجا که کلام غیرمستقیم در مخاطب تأثیر بیشتری دارد، گوینده با به کار بردن جمله‌ای خبری، به جای جمله امری، درخواست خود را به شکل غیرمستقیم و در قالب جمله خبری طرح می‌کند.
- ۲- هشدار + تحذیر از عاقبت امور: دومین غرض ثانوی پر کاربرد جملات خبری در تاریخ بیهقی است. بیشترین کاربرد این غرض، زمانی است که پدربیان و افراد باتجربه‌ای چون

بونصر مشکان، خواجه احمد حسن میمندی، خواجه احمد عبدالصمد و... درصدد نصیحت امیرمسعود برمی آیند تا وی را در گرفتن تصمیم هایش، یاری دهند.

۳- اظهار آسودگی و آرامش خیال + بیان اختتام کار: سومین غرض پرکاربرد در داستان‌های بررسی شده است. هنگام وقوع اتفاقات مهمی چون جنگ و آشوب، افراد اضطراب‌های فراوانی را تحمل می‌کنند که با گذر این وقایع و بهبود اوضاع، همه ناراحتی‌ها به پایان می‌رسد و افراد، حس آسودگی را تجربه می‌کنند. بعد از شرح وقایع تنش‌زا، کاربرد جملات خبری با دارا بودن این غرض ثانوی، نشانه‌ای برای تحت کنترل بودن اوضاع است.

۴- تشویق و ترغیب مخاطب: بیهقی در هنگام معرفی هر شخصیت، اندکی در باب خصوصیات مثبت اخلاقی وی سخن می‌راند و به شکل ضمنی از مخاطبان خود می‌خواهد تا آنان نیز تلاش کنند تا به این صفات، دست پیدا کنند.

۵- توصیف و فضاسازی: بیهقی در هنگام شرح رخداد‌های تاریخی، گاه با به کار بردن جملات خبری متعدد، قصد دارد تا جزئیات حادثه را برای مخاطب به تصویر بکشد. البته زمانی که خود بیهقی، شاهد و ناظر این اتفاقات است، وقایع با جزئیات بیشتری بیان می‌شود.

یادداشت‌ها

۱. برای تعاریف دیگر جمله خبری: (ن.ک: انوری و احمدی گیوی، ۱۳۹۱: ۳۲۱)؛ (ن.ک: شریعت، ۱۳۷۲: ۸۴ و ۳۸۹)؛ (شفائی، ۱۳۶۳: ۱۹۷ - ۱۹۸).
۲. برای نمونه‌های بیشتر تعاریف جمله و اقسام آن (خبری و انشایی): (ن.ک: رجائی، ۱۳۹۲: ۱۷)؛ (ن.ک: رضائزاد، ۱۳۶۷: ۵۷، ۵۹ - ۶۰ و ۲۹۱)؛ (ن.ک: عرفان، ۱۳۹۵، جلد اول: ۱۹۷، جلد دوم: ۲۶۳) و (ن.ک: کزازی، ۱۳۹۳: ۴۴ و ۴۷).

فهرست منابع

منابع فارسی

۱. انوری، حسن و احمدی گیوی، حسن. (۱۳۹۱). **دستور زبان فارسی ۲**. ویرایش چهارم. چاپ دوم. تهران: فاطمی.
۲. بیهقی، محمدبن حسین. (۱۳۹۰). **تاریخ بیهقی**. تصحیح علی اکبر قیاض. چاپ پنجم. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۳. جهاننیده، سینا. (۱۳۷۹). **متن در غیاب استعاره ۵**. چاپ اول. رشت: چوبک.
۴. رجائی، محمدخلیل. (۱۳۹۲). **معالم البلاغه**. چاپ چهارم. شیراز: دانشگاه شیراز.
۵. رضانزاد، غلامحسین. (۱۳۶۷). **اصول علم بلاغت در زبان فارسی**. چاپ اول. [بی جا]: الزهراء.
۶. سیدقاسم، لیلا و نوح پیشه، حمیده. (۱۳۹۳). «کارکرد گفتمانی وجه جمله در تاریخ بیهقی». *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۳۲، صص ۸۵ - ۱۱۰.
۷. شریعت، محمدجواد. (۱۳۷۲). **دستور زبان فارسی**. چاپ ششم. [بی جا]: اساطیر.
۸. شفائی، احمد. (۱۳۶۳). **مبانی علمی دستور زبان فارسی**. چاپ اول. [بی جا]: نوین.
۹. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۷). **موسیقی شعر**. چاپ هجدهم. تهران: آگه.
۱۰. شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). **معانی**. ویرایش دوم. چاپ چهارم. تهران: میترا.
۱۱. صفوی، کورش. (۱۳۹۱). **آشنایی با زبان شناسی در مطالعات ادب فارسی**. چاپ اول. تهران: علمی.
۱۲. طاهری، حمید. (۱۳۸۷). «سؤال و اغراض ثانوی آن در غزلیات حافظ». *فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)*. شماره ۶۸ و ۶۹، صص ۸۷ - ۱۱۸.
۱۳. عبداللہیان، حمید. (۱۳۸۱). **جنبه های ادبی در تاریخ بیهقی**. چاپ اول. اراک: دانشگاه اراک.
۱۴. عرفان، حسن. (۱۳۹۵). **کرانه ها**. جلد اول و دوم. چاپ نهم. قم: هجرت.
۱۵. فتوحی، محمود. (۱۳۹۳). **بلاغت تصویر**. چاپ سوم. تهران: سخن.
۱۶. فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۲). **دستور مفصل امروز**. چاپ اول. تهران: سخن.
۱۷. کزازی، میر جلال الدین. (۱۳۹۳). **زیباشناسی سخن پارسی - معانی**. جلد دوم. چاپ دهم. تهران: کتاب ماد (وابسته به نشر مرکز).

۱۸. الهاشمی، احمد. (۱۳۸۶). **ترجمه و شرح جواهرالبلاغه - معانی**. ترجمه حسن عرفان. جلد اول. چاپ دهم. قم: بلاغت.
۱۹. همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۰). **یادداشت‌های استاد علامه جلال‌الدین همایی دربارهٔ معانی و بیان**. چاپ اول. تهران: هما.

